

BRĪVE, BRĪVE, KAS TĀ BRĪVE?: PERSONĪBA PĀRMAIŅU VIRPUĻOS (ANDRIEVS NIEDRA, MIĶELIS VALTERS, FRICIS ROZIŅŠ)

Lauris Romislovs, M. philol.

Rīgas Centrālā bibliotēka

Savu rakstu gribu iesākt ar pārdomām par revolūcijas un personības attiecībām vispār. Tās dos iespēju daudz labāk izprast mūsu personas un viņu laiku.

Revolūcija un izvēle. Revolūcija un personība. Tie ir vienmēr sabiedrību pārveidojošo notikumu raksturotājelementi. Tie vienmēr tiek pasākti ar cēlu mērķi – padarīt cilvēka dzīvi labāku. Taču reālā dzīve ir skarbāka un šo cilvēku aplaimotāju nolūki sašķīt kā viļņi pret akmeņiem. Un tad tie ir spiesti ķerties pie galēja līdzekļa – terora. To lieliski pierāda Francijas revolūcijas skaudrais piemērs uz to nereti vien mēdza atsaukties 1905.-1907. g. notikumu dalībnieki. Tikai tajā viņi saskatīja romantisku varonību, bet ne cilvēku traģēdiju, kas aiz tiem slēpās.

Tieši ar Francijas revolūciju aizsākas revolūcijas un personības attiecību izvērtēšana. Šos vērtētājus atkarībā no to izejas pozīcijas var iedalīt: revolūcijas apoloģētos, nosodītajos un objektīvajos vērtētajos. Šādi vērtētāji ir bijuši arī A. Niedram, M. Valteram un Fr. Roziņam¹ un atkarībā no noteiktā laika apstākļiem, tie ir pieskaņojuši savus uzskatus kādai no šīm pozīcijām.

Attiecībā uz Latviju, tad te personības nozīmei 1905.-1907.g. notikumos diezgan ilgi historiogrāfijā ir tikusi pievērsta maz vērības. To noteica piecdesmit gadus valdošā ideoloģija, saskaņā ar kuru revolucionārajos notikumos noteicošā loma ir bijusi masai (J. Krastiņš, R. Treijs, Dz. Paeglīte u.c.) Un tie paši nedaudzie 1905.-1907. g. notikumu dalībniekiem (J. Lencmanis, P. Stučka u.c.)² veltītie pētījumi apskata tikai „pareizos” revolucionārus, kur pretī to ideoloģiskajiem pretiniekiem (A. Niedram, Fr. Veinbergam) un citādāk domājošiem (M. Valteram, E. Rolavam) vien nācās pieticīgi samierināties ar pārs rindiņām. Un tajās pašās tos parādīja pelēkās krāsās.

Tikai tagad beidzot ir dota iespēja izvairties no ideoloģiskajām klišejām, sniegt revolūcijas notikumos iesaistītajām personībām objektīvu vērtējumu. Taču ir cita problēma, ar kuru nākas saskarties, pētot šo laiku un tā cilvēkus, šajā gadījumā A. Niedru, M. Valteru, Fr. Roziņu, proti, tā slēpjas tajā, ka daudzas lietas šī gadsimta laikā ir gājušas zudumā un diemžēl tās ir pašas vērtīgākās lietas, kas vislabāk spējīgas raksturot laikmetu nekā iespiestais vārds: piezīmes, dienasgrāmatas, sarakste, (jo sevišķi tas ir attiecināms uz A. Niedru. To trūkums ir neapprakstāms zudums visai tautai, ne tikai pētniekiem.)

Tamdēļ sniedzot viņu darbības novērtējumu un nozīmību revolucionārajos notikumos nācās aprobežoties ar viņu publikācijām un laikabiedru atmiņām par tiem.

A. Niedra, M. Valters, Fr. Roziņš 1905. g. janvārī revolūcijai sākoties, ir jau nobrieduši un sabiedrībā atzīti cilvēki. Un 1905.-1907. g. revolūcija tikai nostiprina viņu pārliecību, viņu redzējumu uz lietām.

Iesākumam nedaudz vārdu par katru, par to kā veidojās viņu dzīves ceļš līdz revolūcijai.

Visi viņi ir vienaudži: A. Niedra un Fr. Roziņš ir dzimuši 1871. gadā un nāk no vienām sociālām aprindām, t.i., abi pieder pie saimnieku kārtas. Vienīgi par viņiem jaunākais M. Valters (dz. 1874.) ir cēlies no strādnieku ģimenes. Taču vēlākie notikumi tos nostādīs katru savā barikādes pusē. Un kādreizējie draugi M. Valters un Fr. Roziņš kļūs par sīvākiem pretiniekiem. Visi viņi mācīsies ģimnāzijā. Attiecīgi: A. Niedra – Rīgā, bet M. Valters un Fr. Roziņš – Liepājā. Visi viņi dedzīgi aizrausies ar tolaik populārājām sociālistu un vēsturiskā materiālisma idejām. Tikai katrs no tām izdarīs savu secinājumu. Visātrāk aiz skaidrajām frāzēm paslēpušos bīstamību pamanīs A. Niedra. Turpretī Fr. Roziņam to īstenošana kļūs par dzīves mērķi un viņš pat atšķirībā no M. Valtera necentīsies tās pielāgot laikmeta prasībām. Savukārt daudz savādāk ir M. Valteru, kas no tām paņems ārējo čaulu, cenšoties to piepildīt ar nacionālu saturu.

Revolūcija katram no viņiem dos iespēju piepildīt savu sapni, ilgas. Kā viņiem veiksies ar to, tad centīsimies noskaidrot.

Par to, ka pārmaiņām jānāk, par to sabiedrībā tika spriests sen. Bet to pēkšņumu un straujumu kādu pieņem notikumi pēc janvāra, to gan neviens, pat kvēlākais sociālists paredzēt nevarēja. Tāpēc noteikti var piekrist starpkaru posma publicistam un sabiedriskajam darbiniekam E. Blankam (1894-1972), kas pagājušā gadsimta divdesmitajos – trīsdesmitajos gados ir veicis vienu no pirmajiem no nopietnākajiem pētījumiem par 1905. gadu: „Netik vien sociāldemokrāti un viņu priekšteči [šiem] lielajiem katastrofālajiem notikumiem nesagatavoti, bet arī pārējās latvju sabiedrības vadoņi nezināja ko darīt. **Politisks apjukums bija vispārīga parādība un politiskās vadības trūkums bija jāsamaksā ar asinīm, morāliskām un materiālām vērtībām (izcēlums mans – L.R.)**”³.

Kur tad atrodas interesējošās personības 1905. g. janvārī? Vienīgais no tiem, kas tobrīd ir Latvijā – A. Niedra. Vienlaicīgi viņš ir informētākais par šeit notiekošo, kaut arī tieši notikumos neiesaistās. Notikumi ir paši, kas viņu pret savu gribu ierauj šai virpulī. To viņš atzīst apcerē „Grūtā brīdī”⁴. Turpretī M. Valteram un Fr. Roziņam spiesti slēpties no ķeizara drošības dienesta, šos lielos notikumus nākas sagaidīt Rietumeiropā: M. Valteram – Šveicē, Fr. Roziņam – Londonā. Un viņiem galvenie izziņu avoti ir ārzemju prese un cīņu biedru piegādātā literatūra un vēstules. Bet tiklīdz viņiem rodas iespēja, protams, slepeni tie atgriežas Latvijā, lai paši varētu ņemt līdzdalību Latvijai un latviešu tautai tik izšķirīgajā brīdī.

Visaktīvākais un ražīgākais ar savu literāro un publicistisko darbību ir A. Niedra. Šajos trīs gados viņam top vairāk kā 30 sacerējumu. Varbūt tādēļ, ka viņš tieši nepiedalās šajos notikumos, viņš vislabāk spēj izprast sabiedrību plosošās pretrības. Un iespējams viņam tieši tamdēļ ir nācies visvairāk uzklaut pārmetumus un nievas.⁵

Tālāk, cik tas ir iespējams viena raksta ietvaros akcentēsim tos viņu darbības punktus, kas vislabāk spēj atklāt revolūcijas kultūrfonu:

attieksme pret nacionālo jautājumu;

attieksme pret izglītību un reliģiju: vai tās ir savstarpēji savietojamas?

attieksme pret sabiedrības attīstības virzieniem.

Nacionālais jautājums

1905.-1907. g. revolūcija ir tā, kas to izvirza notikumu centrā. Par to tik plaši un nav diskutēts, kopš tautas atmodas laikiem (19. gs. piecdesmitie - sešdesmitie gadi). Revolūcija to papildina vēl ar vienu dimensiju: autonomija vai neatkarība. Tas ir pats būtiskākais revolūcijas ieguvums. Taču tā uzjundī arī citu problēmu, kura Latvijā virmo, kopš Jaunstrāvnīku laikiem un tā ir- vai strādniekam var būt tēvija?

Starp šiem tad trim nacionālā jautājuma risinājuma veidiem notiek šī cīņa.

Vienīgais, kur visi trīs minētie ir vienisprātis, kaut arī, katram ir sava izpratne, kā tas ir panākams – par to, ka baltvācu dominantes laiks saimnieciskajā un kultūras dzīvē ir pagājis. Vienīgi A. Niedra uzskata, ka tas ir panākams mierīgā ceļā, ļaujot viņiem mierīgi nomirt.

Citādi izpratnē par nacionālo jautājuma risinājumu A. Niedra atrodas jaunnacionālistu pozīcijās. Viņa un citu jaunnacionālistu programmu šajā lietā balstīta uz „vecās strāvas” nacionālo izpratni, kas savienota ar kristīgās ētikas humānismu.⁶ Tā viņu programmā pārtop pēc kultūras autonomijas prasības.

Viņa izpratnē nacionālā atjaunotne nav iespējama bez garīgās atmodas. T.n., ka vispirms jānāk garīgai iekšējai atmodai un tikai pēc tam var notikt nacionālā un sociālā atmoda. Šī vadlīnija vijas caur visiem viņa, ne tikai revolūcijas posma problēmrakstiem, kā „Vēstules vecākai paaudzei”, „Merķelis un Kronvalds” u.c.⁷

Galvenais, ko viņam pārmet pretinieki nacionālā jautājuma izpratnē, tā ir aprobežošanās ar jau minēto kultūras autonomiju un valstiskuma iespējamības noraidīšanu.⁸ Taču viņam ir tam vienkāršs izskaidrojums, proti, ka mazai valstij ir ļoti grūti sevi nodrošināt un tikai paliekot Krievijas impērijas sastāvā latvieši var attīstīt savu savdabību un veicināt demokrātijas stiprināšanu.⁹

Taču paskatoties no laika atstatuma jāsaka, ka A. Niedram ir bijusi taisnība. Kaut vai atceroties to iekšējo pacēlumu, kas valdīja 20. gs. astoņdesmito gadu beigās t.s. „Dziesmotās revolūcijas” laikā un to noplakumu, kas aizsākās drīz pēc neatkarības atgūšanas. Tad diemžēl jāsecina, ka šis nacionālisms vairumam bija arīšķīgs, to skaidri apliecina tālākā mūsu valsts attīstība, kad daudzi redzami atmodas darbinieki, izmantodami jukas kļuva par veikalniekiem un nacionālisms par precī, kuru var pirkt un pārdot. Secinājumus izdariat paši.

Visspēcīgāk nacionālisma balss 1905.-1907. g. revolūcijā ieskanas M. Valtera un viņa vadītās Sociāldemokrātu savienības (SDS) darbībā.

Kā atzīst viņa domubiedri savās atmiņās, piemēram, J. Akuraters „Dienas atspīdumos”¹⁰ un M. Valtera darbības vērtētāji, kā, piemēram, vēsturnieks Ā. Šilde vai rakstnieks un publicists E. Arnis, ka tieši viņš nacionālo jautājumu izvirza kā noteicošo tālākai latviešu tautas pastāvēšanai. Un visi pārējie jautājumi, kā strādnieku stāvokļa uzlabošana, pašvaldību reforma u.tml. tiek pakārtoti šim.

Visi viņa spēki un tiek veltīti izlaušanai no Krievijas, līdzīgi kā skan viņa pirms revolūcijas tapušais raksts. Toties no šodienas viedokļa šādai nepieciešamībai ir īpatns pamatojums: „...sociālisma iedibināšana ir iespējama tikai tad, kad viņu noteikšanā nejaucās ķirgīzi un kamtšadali, kas būtu mūsu buržuāzijas balsts.”¹¹ No šī piemēra skaidri ieraugāms, ka viņš nacionālo problēmu risināšanu sasaista ar sociālo atrisināšanu. Taču, kā kirgīzi vai kamtčatkieši varētu ietekmēt latviešu attīstību, paši atrodoties zemākā attīstības līmenī, to grūti izprast.

Šajā laikā, viņš vēl mēģina sasaistīt nacionālo problemātiku ar vēsturisko materiālismu. Par izejmateriālu šādai iespējamībai izmantojot Austrijas sociāldemokrātu K. Kautska, O. Bauera u.c. uzskatus. Neteiksim, ka tāda savietojamība nav iespējama, tikai tās ietvari ir šauri. Tā izslēdz no spēles citu sociālo grupu pārstāvjus. Kā piemērs šādam mēģinājumam, ir minama L. Berijas nacionālā programma, bet tā līdz galam netiek izvesta jo, kā zināms politiskās cīņas rezultātā viņš krīt nežēlastībā un 1954. g. tiek nošauts.

Tāpat pats kapitālisms daudz ko ir pārņēmis no sociālisma. Protams, ka tas notiks, tolaik M. Valters to nevarēja zināt.

Taču nacionālais jautājums divdesmitā gadsimta sākumā ir tik spēcīgs, ka tas sašķel uz visiem laikiem sociāldemokrātus divos naidīgos grupējumos: maziņkos (meņševikos) un lieliniķos (boļševikos). Meņševiki savukārt vēl saskaldīsies sīkākos grupējumos. Iekšējo attiecību iztirzāšana starp šiem grupējumiem, ir cits jautājums. Toties šis iestarpinājums ir būtisks M. Valtera un Fr. Roziņa kontekstā, jo tas parāda divu uzskatu cīņu nacionālā jautājuma izpratnē: nacionālistu un internacionālistu cīņu par strādnieku prātiem.

Kā šo divu pretējo uzskatu programraksti ir minami M. Valtera „Revolucionārās Baltijas” 1905. g. 1. un 3.nr. un „Noskaidrošanās” („Uz priekšu!” – 1905., Nr. 11.)¹² un Fr. Roziņa „Domas par revolūciju” (pirmpubl. „Sociāldemokrāta” 1905. g. Nr. 31., 33., 35., atkārtoti ar saīsinājumiem „Rakstu izlases” 2. sējumā).¹³

Jāsaka, ka strādniekiem tolaik daudz labāk patika miglainie un sarkastiskie Fr. Roziņa darbi nevis M. Valtera dziļi filosofiskie apcerējumi. Un tam ir racionāls izskaidrojums, strādnieks bija pārāk nogurdināts, lai iedziļinātos eksistenciālās lietās, viņam daudz svarīgāks bija pēc iespējas ātrāks viņa materiālā stāvokļa uzlabojums. Sīkāk viņu sabiedrības virzības redzējumiem pieskarsimies, aplūkojot viņu sociālo programmu.

Noslēdzot sadaļu par nacionālo jautājumu A. Niedras, M. Valtera un Fr. Roziņa pasaules uzskatā, tad 1905.-1907. g. revolūcija ir tā robežšķirtne, kura lietojot A. Niedras apzīmējumu – pa kuru ceļu iet? – nosaka latviešu attīstības iespējamus ceļus – vai palikt Krievijā kā autonomai vienībai (A. Niedra, Fr. Veinbergs, nosacīti Fr. Roziņš u.c.) vai tomēr veidot savu ceļu patstāvīgi (M. Valters, K. Skalbe u.c.). Kas ir būtiski, ka M. Valters, pirmoreiz, tieši 1905. g. uzsver latviešu apdzīvoto teritoriju nepieciešamību apvienoties vienā vienībā. Beigās pārsvaru gūst M. Valtera ieteiktais virziens – nepieciešamība pēc neatkarīgas valsts.

A. Niedras, M. Valtera un Fr. Roziņa uzskati par izglītības un reliģijas vietu un sūtību sabiedrībā

1905.-1907. g. notikumos īpašu ieņem pārdomas, kādai ir jābūt izglītības un reliģijas vietai sabiedrībā, it īpaši jauniešu attīstībā.

Nevar nepieminēt to sevišķo lomu kādus spēlē skolotāji un arī tos upurus, kurus tie nes šajos lielajos notikumos. Un sevišķas ievērtību pelnošs notikums ir 1905. g. rudenī sarīkotais pirmais skolotāju kongress. Šajā gadījumā tam ir divtik liela nozīme, jo tam ir saistība ar A. Niedru. Par šo viņa bēdīgo līdzdalību tiek rakstīts visos tā laika lielākajos preses izdevumos un kongresa dalībnieku atmiņās. Iespējams, ka viņa uzstāšanās izgāšana ir sociāldemokrātu aģitatoru iepriekš labi izplānots pasākums.

Pats nozīmīgākais A. Niedras problēmraksts, kurā viņš izsaka savas pārdomas par to, kādai jābūt skolai nākotnē ir „Mūsu tautskolas nākotne”.¹⁴ Tas, kā vairums A. Niedras tekstu nav viennozīmīgi vērtējams. No vienas puses tajā ir ietverta prasībām pēc mācībām tikai latviešu valodā un tautskolu pārraudzības nodošanu pašvaldības rokās. Tas ir pozitīvais. No otras puses aicinājums pēc baznīcas ietekmes pastiprināšanu skolas dzīvē un vēlme, lai reliģija un dabas zinātne viena otru papildinātu. Tolaik tas bija kaut kas jauns, sevišķi, ja tas nāca no mācītāja kandidāta mutes. (Tagad šī problēma ir atrisināta ar integrējamā modeļa palīdzību.) Kā pareizāko risinājumu šādai dilemmai viņš piedāvā, ka mācītājs ir tiešais skolotāja priekšnieks.¹⁵

Bet tieši ar savu piedāvājumu neparastumu mums šodien ir saistošs A. Niedra.

Minētājā rakstā viņš pieskaras problēmai, kā atturēt skolēnus un pasargāt skolu no revolucionāro ideju iekļūšanas. Viens risinājums būtu, ka pašvaldībai vajadzētu stingrāk pārbaudīt skolotāja kandidātu un otrs stipra ģimene. Jo tieši ģimene ir galvenā ētiskā vērtība. Un ģimene ir arī tā, kur jaunā atvase var iepazīties ar kreisajām idejām.¹⁶ Tā kā ģimenei, kā redzams viņš izvērza augstas prasības. Ģimenes lomai, skarot arī sociālistisko un feministisko ideju ietekmi uz ģimenes tēlu, viņš apskata apcerē „Ģimenes laime” (Pats teksts man nav bijis pieejams, bet plašs tās atstāsts sniegts J. Paulsona apcerē „Mans mācītājs A. Niedra” – aut. piebilde – L.R.).¹⁷

Savukārt M. Valteram un Fr. Roziņam šajā laikā nav tieši izglītības problemātiku skarošu rakstu. Drīzāk te var būt runa par strādniekus izglītojošiem rakstiem.

Sevišķi būtisko lomu tiem piešķir Fr. Roziņš, kā galvenajam un visiespaidīgākajiem vēsturiskā materiālisma popularizēšanas veidiem. Šādā rakursā ir skatāms ir viņai aicinājums izmantot reklāmu jeb kā tagad teiktu – PR (public relation), kā sociālisma un revolūcijas propagandas paņēmieni rakstā: „Kāds vārds par strādnieku šķiras cīņas taktiku” un satīrisko feļetonu „Fonogrāfs kā ierocis pret revolūciju” (Strādnieku kalendārā).¹⁸ Tāpat pie šiem strādnieku izglītojošiem pasākumiem ir pieskaitāma Fr. Roziņa līdzdalība revolūcijas laikā: mītiņos, demonstrācijās un citos aģitācijas pasākumos. Tā kā galvenais viņa darbība izglītības laukā aprobežojas ar šķiru cīņas apziņas celšanu nevis uz reālas izglītības programmas piedāvājumu.

1905.-1907. g. notikumi iezīmē pavērsienu par reliģijas turpmāko vietu sabiedrībā.

No vienas puses, tā ir cīņa par nacionālu baznīcu, kuras ideju aizstāv un propagandē jaun nacionālisti (A. Niedra, V. Olavs-Plute u.c.), no otras puses tā ir ateisma pieaugošā strāva un visbeidzot, baltvācu garīdzniecības un muižniecības nevēlēšanās atteikties no baznīcas virsvadības tiesībām. Revolūcijas laikā parādās jauna, tikai šim laikam raksturīga parādība – baznīcu demonstrācijas. Šādu raibu mozaīku iezīmē šis laiks.

Latvijā ir kāda atšķirīga no Krievijas pazīme, proti, tā ir latviešu sociāldemokrātu neitrālā attieksme pret baznīcu atšķirībā no krievu sociāldemokrātiem. Sociāldemokrātu vadība (kuru sastādīšanā droši vien piedalās Roziņš, kā valdes loceklis- aut. piebilde) pat izdod nosodošus lēmumus par jebkādu izrīcību pret mācītājiem.¹⁹

Atgriežoties pie baznīcu demonstrācijām, ka pat A. Niedra, kas nosoda revolucionāru darbības uzskata, ka šādai viņu rīcībai ir zināms pamats. Tā ir pašu mācītāju uzvedība no, kuriem kā Dievišķās gaismas nesējiem tā nebūtu pieņemama. Proti, tai vietā, lai viņi stāvētu savas draudzes priekšā, tie kopā ar muižniekiem dzer vai medī. Vai arī tādi, kam mācītāja amats kalpo kā savu materiālo vajadzību apmierināšana. Tad, lūk - pret šādiem mācītājiem A. Niedra vērsās savā brošūrā „Ko nemiernieki meklē mūsu baznīcās?”²⁰

Ļoti interesantus pārspriedumus par reliģijas un zinātnes savstarpējām attiecībām, gan arī kā varētu notikt baznīcas un reliģijas attīstība nākotnē sniedz nepabeigtajā apcerējumā „Reliģijas nākotne”.²¹

M. Valtera un viņa aktīvāko savienībnieku (K. Skalbe, J. Akuraters) attieksme pret reliģiju ir līdzīga kā A. Niedram. Viņi tai piešķir attīrošu spēku. Šī attieksme pret reliģiju līdzīgi kā par nacionālo jautājumu ir strīdus objekts starp abām sociāldemokrātu organizācijām. To piemin M. Valters savās atmiņās.²²

Savukārt reliģijas jautājumiem pieskaras, ejot garām. Tikai vienā rakstā, kam gan ir vairāk kultūrvēsturiska nozīme „Reformācija un tautas izglītība”, viņš piemin, ka mācītājiem ir bijusi negatīva attieksme pret izglītību, sevišķi, kas attiecās uz zemnieku vēlmi mācīties augstskolās.²³ Tam, ka viņš šai laikā reliģijas jautājumiem nepievērš lielu vērību ir pārejoša nozīme. Tas saistāms ar ticību drīzai strādnieku uzvarai un sociālisma iedibināšanu, kur baznīcai un reliģijai nebūs vieta. (Padomju laikā, kad tapa pētījumi par viņu, šādu jautājumu apspriešana nebija vēlama. Tāpēc jācer uz jauniem pētījumiem, kur

jau no mūsdienu viedokļa būtu apskatītas sociāldemokrātu un reliģijas attiecības.) Tāpēc viņš priekšroku dod iedziļināšanai politiskos un ekonomiskos jautājumos.

Pa kuru ceļu iet? – jeb evolucionārā un revolucionārā ceļa izvēle A. Niedras, M. Valtera un Fr. Roziņa programmā

1905. g. – 1907.g. notikumu vainagojums ir evolucionārā un revolucionārā sabiedrības attīstības virziena izkristalizēšanās.

Un tieši šajos pārspriedumos par to visskaidrāk atklājas aplūkojamās personības: A. Niedra, M. Valters un Fr. Roziņš un šis trauksmainais laiks, ko viņi pārstāv.

A. Niedra šajā diskursā pārstāv tiesiski – evolucionāro, Fr. Roziņš izteikti revolucionāro un M. Valters šo abu viedokļu sintēzi un tikai 1913. g., viņš pilnībā pieņem evolucionāro attīstības ceļu. Šo izvēli viņš nopamato apcerē „Latju kultūras demokrātija” šādi: „Tikai attīstot iekšējo kultūru ir iespējama politiskās kultūras attīstība. Tās ir savstarpēji saistītas lietas”.²⁴ Tā ilgu meklējumu ceļā viņš nonāk pie tās pašas atskārsmes, ko jau iepriekš ir izpratis A. Niedra. Tikai 1905.-1907. g. notikumu pavērsieni nav viņa pusē.

Šie trīs gadi, kā jau iesākumā minēju A. Niedram ir visražīgākie. Visos savos darbos, ne tikvien šajā posmā tapušajos, tiek skarti sabiedrībā notiekošie procesi un sasāpējušās problēmas.

Uz to, ka tuvojās sabiedrības iekšienē sprādziens viņš jau ir norādījis pirms revolūcijas tapušos darbos, jo sevišķi 1904.-1905. g. „Austrumā” publicētajā rakstu sērijā „Vēstules vecākai paaudzei”. Tajā viņš vēršas pie valdības, lai tā beidzot kaut ko pasāktu strādnieku stāvokļa uzlabošanā un reformu ieviešanā. Ja, tas netiks mierīgā ceļā darīts, tad tas nāks par labu radikālajiem spēkiem. Un, tie tik gaida, lai varētu uzsākt nemierus.

Kā redzams ķeizara valdība bija akla un pašpārliecināta savā nesatricamībā, ka tā novērsās no reāli domājošiem cilvēkiem un to brīdinājumiem. Šīs valdības un tautas atsvešinātības sekas izpaudās Krievijas-Japānas karā (1904-1905) un noslēdzās ar kaunpilnu Krievijas sakāvi. Starp citu, A. Niedra cītīgi sekoja šī kara gaitām un to aprakstījis, gan no lojāla pilsoņa viedokļa ar izrietošiem secinājumiem, turpat „Austrumā”.

Savukārt jau šī sprādziena sekas viņš detalizēti apskata apcerēs „Grūtā brīdī”, „Kurp mēs ejam?”, literārajos darbos „Pēteris Salna” (1911), „Anna Gaigala” (20. gs. divdesmito gadu 2. puse) u.c. Šos notikumus, kuri aizsākās 1905. g. janvārī viņš poētiski nosauc par „strādnieku pavasari”, taču šo viņu pacēlumu ļaunprātīgi ir izmantojuši sociāldemokrāti.

Nevar teikt, ka A. Niedra pilnībā būtu pret sociāldemokrātu 1904. g. pieņemto sociālo programmu. Tikai tās tūlītēja pieņemšana novestu Krieviju pie ekonomiskā sabrukuma, jo Krievija vēl 20. gs. sākumā pārsvarā vēl ir agrāra valsts un tikai Baltijas guberņās ir daudz maz attīstīta rūpniecība. Bez tam Krievijas ekonomika lielākoties balstās uz ārzemju kapitāla un tādejādi, t. n., to kapitāla izplūšanu. Kā rezultātā strādnieki paši kļūtu par savu prasību ķīlniekiem. Tā rodas apburtais loks. To lieliski apzinājās A. Niedra un tāpēc arī viņš iebilst pret vēlēšanu tiesību piešķiršanu tiem, kamēr tie paši nav nobrieduši, lai sevi pārstāvētu.²⁵

Tāmdēļ A. Niedra ir konsekvents evolūcijas ceļa aizstāvētājs, kas nozīmē vienmērīgu garīgo un sociālo izaugsmi un kā to trāpīgi ir pateicis vēsturnieks Ā. Puriņš: „... un citādāks viņš nevarēja būt, cits ceļš kā caur reformām viņam nebija pieņemams.”²⁶

Savukārt ja runājam par M. Valtera redzējumu šajā sakarā, tad tas ir izprotams tikai ciešā kontekstā ar nacionālo problemātiku. Šo saikni viņš uzsver jau pirms revolūcijas tapušajos darbos, to vēlāk attīstot revolūcijas laika apcerēs un pēcrevolūcijas plašākos pētījumos: „Latviešu kultūras demokrātija” (1913) un „Mūsu tautības jautājums” (1915). Pirms revolūcijas tapušajā, jau piesauktajā, apcerē „Patvaldību nost! Krieviju nost!”, viņš pasaka zīmīgus vārdus: „Kamēr atsevišķa cilvēka personas attīstība iesākas ar neatkarības attīstīšanu un beidzas ar vispusīgu līdzdalību valsts darīšanās, atsevišķas tautas attīstības pēdējais panākums ir šīs tautas vispusīga starptautiska neatkarība.”²⁷ Vispirms, tātad ir jāpanāk vispārdemokrātisko tiesību ieviešana, kam vēlāk jāpāraug demokrātisko principu nostiprināšanā un kas noslēdzas ar neatkarības iegūšanu. Šo principu kaut vai daļēji apstiprināšana ar 1905. g. 17. oktobra manifestu – ir viens no būtiskajiem revolūcijas sasniegumiem. Kas Latvijā, kā zināms 1905.-1907. g. laikā ieguva nacionālu nokrāsu. Tad tas ir zināms M. Valtera nopelns. Šo abu aspektu ciešo saistību valstiskuma apziņas veidošanā uzsver jaunākās paaudzes vēsturnieki, kā S. Boge.²⁸

Savu izpratni par sabiedrības attīstību, kā jau iepriekš minējam, viņš ir smēlis no austriešu sociāldemokrātu un A. Bēbeļa darbiem. Kaut arī tieši šo saikni viņš revolūcijas laika darbos neuzsver. Viņa izpratne par to ir uztverama, kā sociālisma un nacionālisma hibrīds un ja atsakāmies no visa nepatīkamā, kas mūsu apziņā saistās ar jēdzienu nacionālsociālisms, tad M. Valters ir uzskatāms par tādu. Un ceļš uz mūsu valstiskumu sākas tieši no nacionālsociālistiem.

Un noslēgumā par Fr. Roziņa un viņa domām par sabiedrības attīstību.

Pašos pamatos tajā nav nekā oriģināla. Šie pārspriedumi ir veidoti, kā Erfurtes kongresa un vēsturiskā materiālisma pamatlicēju uzskatu izklāsts. Un no esošās situācijas viņš tad pieskaņo uzskatus – vai par labu evolucionārajām vai evolucionārajam ceļam. (Tad daudz lielāka vērtība ir pētījumam par patreizēja agrārā stāvokļa izcelsmes jautājumiem: „Latviešu zemnieks”. Taču, tā kā agrārā jautājuma apskatīšana nav tieši sasaistāma ar kultūras ainu, tad tā izskatīšana paliek ārpus šī raksta ietvariem.) Šo atziņu pamatosim ar tā laika revolucionāru un kreisās inteligēnces pielūgsmes objekta – krievu sociālista Nečajeva (1847-1882) „Revolucionāra katehismā” sacīto „... viss viņā [revolucionārā] ir aizņemts ar vienu interesi, vienu domu, vienu kaisli – revolūciju.”²⁹ To vēl papildina par citu revolūciju – Francijas franču vēsturnieka O. Košēna (1876-1916) teiktais: „Viss bija iepriekš nolemts, nopriests un atlika tika pieņemt lēmu parakstoties it kā tā būtu viņa paša griba.”

Un ja tomēr atsakās? Revolucionāru spriedums bargs – nāve. Latvijas pēdējā gadsimta vēsture ir nepārtraukta cīņa starp piekrišanu un atsacīšanos.

Tikai tagad – pēc simts gadiem varam sākt apjaust: „... spriest par to kāda ir šo vērtību hierarhija” (M. Valters).

Kopsavilkums

1905.-1907. g. revolūcija ir pavērsiena punkts mūsu un pasaules vēsturē.

Tā ir nemitīga cīņa starp izvēlēm un uzskatiem.

Tā ir nacionālo cerību un sāpju laiks.

Tā sevī slēpj nevienu vien neatklātu noslēpumu un pētāmu problēmu.

Un caur A. Niedru, M.Valteru un Fr. Roziņu mūs uzrunā šis laiks. Viņi ir šī, īsā, bet daudzkrāsainā laika paletes veidotāji.

Atsauces

1. Par A. Niedru : J. Asaris, V. Dermanis. – Ko Andrievs Niedra mums sludina? – Rīga, 1905.; V. Eglītis. – A. Niedra. – Rīga: Lapsene, 1923.; D. Lūse A. Niedra: rakstnieks un personība.- // A. Niedra.- Pēteris Salna.- Rīga: Zvaigzne ABC- 2004., 7. – 39. lpp. u.c.; Par M. Valteru: J. Akuraters. – M. Valters // Latvju grāmata – 1924., Nr. 3.; E. Arnis. –M. Valters // E. Arnis. Latvju tautas politiskā atmoda. – Rīga: J. Roze- 1934., 23. -59.lpp.; Ā. Šilde Pret krievu kundzību: Apcere par M.Valteru – Stokholma: Nacionālās atdzimšanas fonds- 1990. u.c.; Par Fr. Roziņu : V. Millers. – Fr. Roziņš – marksistiskās filozofijas celmlauzis Latvijā- Rīga : LVI- 1960.; V. Millers, Ē.Stumbaņa.- Fr. Roziņš – Rīga: LVI – 1965., В. Миллер. – Общественно – политические взгляды Ф. Розина // Ленин и латышская революционная социал – демократия – Рига- 1970.u.c.
2. Par J. Lenčmani: Jānis Lenčmanis- Rīga: LVI- 1965. ; Par P.Stučku: P. Dzērve. – P. Stučka.- Rīga: LVI- 1957.; P. Dauge. – P. Stučkas dzīve un darbs – Rīga: LVI – 1958.
3. E. Blanks. - 1905. gads.- Rīga: LNK – 1930., 12.lpp.
4. A. Niedra. – Grūtā brīdī.- Cēsis: Austrums – 1905., 3.- 4.lpp.
5. [V. Eglīša kritika par A. Niedras darbību 1905. – 1907. revolūcijā]: V. Eglītis.- A. Niedra. – 18.- 20.lpp.
6. E. Blanks.- Latviešu nacionālā doma sadzīves cīņu ugunīs.- Rīga: LNK- 1923., 218. – 219.lpp.
7. A. Niedra. Merķelis un Kronvalds.- //A. Niedra. – Nemiera ceļi: Pilnīgs rakstu kopoījums – Rīga: Derīgu grāmatu nodaļas izdevums. – 1931.- 3. sēj. – 540. - 555.lpp.; Vēstules vecākai paaudzei // Austrums. – 1904., Nr. 6.-7. , 1905., Nr.1., 3., 5.
8. E. Blanks 1905. gads. – 43. – 44.lpp.
9. Ā. Puriņš.- Pilsonis Niedra.- //Rīgas laiks.- 1998., Nr. 7., 6.lpp.
10. J. Akuraters. Dienas atspīdumi.- Rīga: Zvaigzne – 1996.,72 lpp.
11. Citēts, pēc J. Bērziņš. – Valstiskuma idejas 1905. – 1907. g. revolūcijā //LVIŽ – 1992., Nr. 2.- 102.lpp.

12. M. Valters. – Noskaidrošanās. // Uz priekšu! – 1905., Nr.11., - 10. – 13.lpp.; Vēlreiz par nacionālo jautājumu.- // Revolucionārā Baltija.- 1905., Nr. 1. , 11.- 17.lpp., Nr. 3., 4.- 9.lpp.
13. Fr. Roziņš. – Domas par revolūciju.- // Fr. Roziņš. Rakstu izlase. – Rīga: LVI- 1964. – 3. sēj., 7. – 29.lpp.
14. A. Niedra. – Mūsu tautskolas nākotne.- // Austrums. – 1905., Nr. 9., 706. – 709. lpp., Nr. 10., 743. – 754.lpp.
15. Turpat – 744.lpp.
16. A. Niedra.- Vēstules vecākai paaudzei: Trešā vēstule vecākai paaudzei.- // Austrums. – 1905., Nr. 1., 70.lpp.
17. J. Paulsons. – Mans mācītājs A. Niedra. // Andrievs Niedra – Aijova : Latvju grāmata- 1960.,
18. Fr. Roziņš. Kāds vārds par strādnieku šķiras cīņas taktiku.- // Fr. Roziņš. Rakstu izlase. – 37.- 39.lpp., Fonogrāfs kā ierocis pret revolūciju.// Strādnieku kalendārs 1906. gadam. – Bostona- 1906., 46. -48.lpp.
19. [Par LSDSP un baznīcas attiecībām 1905. g. notikumos] : I. Apine. – 1905. – 1907.g. revolūcija Latvijā un latviešu sociāldemokrāti.- Rīga: Zelta grauds. – 2005., 25.lpp.
20. A. Niedra Kā izpostīt mūsu baznīcu? – Cēsis: Austrums – 1905.,14lpp.
21. A. Niedra Reliģijas nākotne.- // Austrums., 1905., Nr.1., 55. – 60. lpp., Nr.2., 98. - 100., 102.- 103.lpp., Nr. 4., 289.- 293.lpp., Nr. 6., 455. – 459.lpp., Nr.8., 620. – 624.lpp.
22. M. Valters. Atmiņas un sapņi.- Stokholma: Daugava- 1969., 1 daļa
23. Fr. Roziņš. Reformācija un tautas izglītība.- // Fr. Roziņš. Rakstu izlase.- 3. sēj., 84.- 89.lpp.
24. M. Valters. – Latvju kultūras demokrātija.- Rīga: Valters un Rapa.- 1913., 22.lpp.
25. A. Niedra. Vēstules vecākai paaudzei: Trešā vēstule vecākai paaudzei.- // Austrums- 1905., Nr. 5., 393.lpp.
26. Ā. Puriņš.- Pilsonis Niedra. - // Rīgas laiks.- 1998., Nr. 7., 7.lpp.
27. M. Valters. – Patvaldību nost! Krieviju nost!- // Proletāriets.- 1903., Nr. 11., 66.lpp.
28. S. Boge Latvijas valstiskuma ideja laikrakstā „Proletāriets”.- // LVIŽ – 1996., 73. – 90.lpp.
29. Нечаев Катехизис революционера.- (www. hist. Msu. Ru/ER/ Eext/ nechaev. Htm.

Saīsinājumi:

LVIŽ – Vēstures institūta žurnāls